

2. Бендас Т.В. Гендерная психология: Учебное пособие. – С.-Пб.: Питер, 2005.
3. Вейнингер Отто. Пол и характер: Принципиальное исследование. М., 1992.
4. Гапон Н. Гендер у гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз. – Львів: Літопис, 2002. – 310 с.
5. Кант И. Сочинения: В 6 т. – М., 1963–1966.
6. Маркова О.Ю. Психология пола и возраста: Учебное пособие. – С.-Пб.: 2000.
7. Мануляк Ю.В. Авторське гендерне самовираження в українській народній пісні / Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві. – К.: Фоліант, 2003.
8. Підмогильна Ю. Жіноча поезія другої половини XVI–XVIII ст. в Україні: Гендерна перспектива. – К., 2004.
9. Пол, гендер, культура: Немецкие и русские исследования / Ред. Э.Шорр. Пер. с нем. Н.Носова. – М., 1999.
10. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003.
11. Аквинский Фома. Сума теології. – Ч.1. – М.: Эльга, 2002.
12. Хамитов Н.В. Философия и психология пола. – К.: Ника-Центр, 2001.
13. Чухим Н.Д. Проблематика статі: виникнення та Генеза. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: К.І.С., 2004.
14. Эвола Юлиус. Метафизика пола / Пер. с фр. – М., 1996.

В представленной статье рассматривается проблема пола. Главной целью статьи является изучение, анализ дискурсов, в которых представлены взгляды на природу пола, гендерные роли и стереотипы. В статье раскрывается история становления гендерно-ролевых представлений начиная с эпохи античности.

УДК 316.356.2
ББК 88.56

ТИПИ РЕАГУВАННЯ ПІДЛІТКІВ НА АЛКОГОЛЬНУ ЗАЛЕЖНІСТЬ СІМ'Ї

Актуальність проблеми. Проблема відхилень у розвитку особистості підлітків з алкогольних сімей є надзвичайно актуальною, але вивчена недостатньо. На сьогодні розроблені лише окремі аспекти цієї проблеми, однак належним чином не досліджені причини та механізми порушень особистісного росту неповнолітніх у таких родинах. Окрім того, соціальна ситуація виховання дітей у різних алкогольних сім'ях, незважаючи на певну подібність, має якісні відмінності, що зумовлює варіативність відхилень в особистісному розвитку підлітків з уязвлених сімей. Безумовно, це передбачає різні спрямування в психокорекційній роботі з дітьми, оскільки, залежно від типу порушень особистісного росту підлітків, певна система психологічної допомоги може мати різний ефект.

Отже, дослідження типів відхилень у розвитку особистості дитини з алкогольно уязвлених сімей є необхідним етапом побудови цілісної системи їх ресоціалізації.

Мета повідомлення: дослідити основні типи реагування неповнолітніх на алкогольну залежність сім'ї.

Ключові слова: алкогольно уязвлені сім'ї, типи реагування підлітків на алкогольну залежність сім'ї.

Теоретичний аналіз проблеми. Подібність соціальної ситуації розвитку підлітків в алкогольно уязвлених сім'ї не визначає з необхідністю однотипності їх особистісного розвитку. Як відомо, зовнішні умови опосередковуються специфікою внутрішніх (С.Д.Максименко, В.А.Роме-нонь, О.М.Леонтєв, М.Г.Ярошевський, Г.С.Костюк, О.М.Ткаченко, С.Л.Ру-біштейн та інші). Внутрішніми умовами, які опосередковують вплив зовнішніх (обставин життя підлітка в алкогольно уязвленій сім'ї), можуть бути різні чинники – від типу нервової системи підлітка, його індивідуальних та вікових особливостей до більш складних рис та акцентуації характеру, інтересів підлітка, переконань, мотивів тощо. В основі різних типів реагування підлітків на соціальну ситуацію розвитку в алкогольно уязвлених сім'ї є незадоволена актуальна потреба підлітка в увазі та любові до себе з боку батьків [1; 2; 3; 7]. Інтуїтивно підліток відчуває, що перешкодою на шляху задоволення цієї потреби є постійна алкоголізація батька (матері), адже уязвлений батько та співуязвлена мати практично весь вільний час (якщо вони працюють)

Звичайно, існують і інші чинники виникнення важковиховуваності. Зокрема, дефіцит у сім'ї таких почуттів, як любов, довірливість, ширість, відсутність емпатії між членами сім'ї (Н.Ю.Максимова, В.Д.Москаленко, Е.Берн та інші), сприяє формуванню жорстокості. Звідси й потреба в зусиллі над молодшими школярами.

У дослідженнях названих авторів показано, що виховні дії дорослих (учителів, громадськості) стосовно таких підлітків здебільшого не мають позитивного ефекту. Навіть за наявності адекватних впливів важковиховуваність підлітків поглиблюється. Вони спеціально заострюють свою поведінку, ніби прагнучи зауважень учителів. На думку вищезазначених дослідників, цим вони прагнуть досягти мети: по-перше, привертають увагу батьків до себе, а по-друге, на деякий час примиряють батьків, об'єднуючи спільним переживанням, пов'язаним із негативною поведінкою сина (дочки).

Другим типом поведінки підлітка, що формується в алкогольно залежній сім'ї, є закладна поведінка. На несвідомому рівні в підлітка формується переконання в тому, що для припинення конфлікту між батьками, для відвернення їх уваги від алкогольних проблем необхідно діяти так, щоб увагу батьків "перемкнути на себе". Здебільшого це є вчинки в асоціальному забарвленні, на які батьки не можуть не реагувати [7]. Якщо ж батьки не реагують, то їх змушують до цього школа, громадськість, правоохоронні органи, інші соціальні інституції. Засвоївши те, що вчинки відволікають батьків від алкогольних проблем, підліток не лише не боїться, але прагне здійснювати їх на межі законності, а іноді й переступаючи закон, оскільки "негативна" увага батьків для нього є більш цінною порівняно з відсутністю будь-якої уваги до себе з боку батьків та повною "включеністю" їх в алкогольні проблеми. Проведені В.Д.Москаленко та Н.Ю.Максимовою дослідження показують, що батьки також охоче беруть участь у цій грі. Коли підліток надає можливість об'єднатись батькам "для виховання" сина чи дочки, то це не лише позбавляє батьків на деякий час сімейної конфліктності, але й дозволяє на певний період "вирватися" із алкогольної залежності або, принаймні, раціоналізувати свою адиктивність. Так, Н.Ю.Максимова наводить приклад із поведінки своїх клієнтів, який добре ілюструє сказане. Батько з алкогольною залежністю стверджував, що зловживає спиртними напоями тому, що "не може пережити сором дочки", яка народила дитину в 15 років. Мати нібито вірить у це, "забувши", що її чоловік був у залежності від алкоголю задовго до п'ятнадцятиріччя дочки. Вони обоє "об'єднуються", гніваючись на дочку. Дочка ніби стає єдиною причиною всіх негараздів сім'ї, її поведінка та вчинки стають закладними. Уявивши на себе таку роль, тонка наразила себе на постійні зауваження, критику та санкції батьків. Отож, підлітки, які виконують роль "закладної

присвячують вирішенню проблем, пов'язаних з алкоголем, а часу для дітей "не вистачає" [4; 5]. Тому підліток намагається втрутитись у рішення алкогольних проблем. Дії, які використовують для цього підлітки, можуть бути різними залежно від специфіки ситуації та індивідуальних і вікових особливостей підлітка. Початкові, перші дії підлітка, спрямовані на подолання алкоголізації батьків, можуть бути типовими. Але, здебільшого, вони не є успішними. Тому наступні, як правило, значно відрізняються від попередніх і займають спектр різноманітних дій [12; 13].

В українській психології та психології країн СНД практично немає досліджень (за винятком праць В.Д.Москаленко та Н.Ю.Максимової), присвячених вивченню особистості дітей в алкогольно залежних сім'ях. На основі аналізу робіт названих авторів ми в даному дослідженні подаємо класифікацію дітей з алкогольно залежних сімей.

Першим типом є важковиховуваний підліток, тобто недисциплінований, грубий, жорстокий та нахабний. Як правило, неуспішно навчається, уникає виконання своїх обов'язків, легко потрапляє в асоціальні угруповання (іноді сам виявляє ініціативу, щоб потрапити в таке угруповання). На генетично ранніх етапах розвитку починає вживати алкогольні напої, наркотичні засоби, палити тощо. Важковиховувана дівчина порівняно рано починає статево життя [6].

На нашу думку, така форма поведінки є реакцією на умови життя у алкогольно залежній сім'ї. Психологи-дослідники (Н.Ю.Максимова та В.Д.Москаленко) визначають реакцію важковиховуваних дітей на "алкогольну ситуацію" сім'ї як протест, бунт проти "нелюдських" умов життя. Переживаючи сором та страх перед тим, що референтна група може дізнатись про сімейну тасмницю адиктивної поведінки батька та співзалежності матері, підліток привчається все приховувати, свої ж почуття він ховає за грубістю, зухвалістю, агресивністю та нахабністю. З часом такий неадекватний захист від світу закріплюється в характері особистості підлітка. Порівняно швидкій трансформації механізму захисту у властивості особистості дитини сприяє інтенсивний розвиток вольової сфери у підлітковому віці [6; 13]. З таким твердженням авторів не можна не погодитися. Однак, на нашу думку, воно має бути доповненим. "Важковиховувана" поведінка підлітка з алкогольно залежної сім'ї є не лише протестом проти алкогольної залежності сім'ї, але й продовженням її "традицій". Як нами було показано раніше, дитина не може бути незалежною від мотиваційних установок та ціннісних орієнтацій сім'ї навіть тоді, коли поведінка дитини будується за типом конформності стосовно уподобань батьків. Таким чином, на нашу думку, складність важковиховуваності підлітків з алкогольно залежної сім'ї полягає в тому, що вона є суперечливою: одночасно і протест проти алкогольно залежності сім'ї, і наслідування алкогольних традицій сім'ї.

істоти", порівняно часто чинять наперекір батькам, адже для них створення ситуації, яка "знімає" алкогольні проблеми сім'ї, стає метою життя.

Окрім того, що діти таким чином намагаються "зняти" алкогольну залежність сім'ї, вони ще й знаходять шлях для вияву свого гніву, інші негативних емоцій, пов'язаних з труднощами, з якими зіткнулися на ранніх етапах дошкільних, етапах розвитку. Психологічні травми дитинства, які виникають у підлітків з алкогольно узалежнених сімей, сублімуються вчинки гніву, образ та ін. Стереотип дезадаптованої поведінки підліток закладною поведінкою переносить і на оточення поза сім'єю (на вчителів, ровесників тощо). Зрозуміло, що реакцією на таку поведінку підлітка є його ізоляція в спілкуванні із соціально адаптованими людьми. Лише "вулчичі компанії" підлітків з асоціальною направленістю (іноді з кримінальним досвідом) є місцем, де підліток не грає закладної ролі та відчуває особистісну комфортність [5]. Поступово кодекс поведінки такої групи інтеріоризується підлітком, що посилює закладність його поведінки.

Третім типом реагування підлітків на ситуацію свого розвитку алкогольно узалежненої сім'ї є захисна реакція поведінки за допомогою сміху, жартів тощо. Адже захистом від психотравмуючої ситуації може бути не лише гнівний протест, але й "зведення" такої ситуації до жарту [8]. Це є своєрідне "закривання очей" на реальні події. Життєві труднощі заперечуються шляхом відволікання від них. Активні "від природи" підлітки обирають цей шлях реагування на соціальну ситуацію свого розвитку [9]. Здебільшого таку роль беруть на себе молодші діти, оскільки стосовно них у батьків формується установка на сприйняття їх як джерела жартів. Така роль може бути і в старшої дитини за умови, що до неї в підлітковому віці батьки ставляться як до малої дитини. Такий варіант розвитку підлітка корелює також з імпулсивністю як переважаючою характеристикою поведінки. Як правило, такі діти не можуть гальмувати свої імпулсивні бажання. Вони прагнуть до якнайшвидшої розрядки гнітної атмосфери у сім'ї [10].

Підлітки з такою захисною поведінкою, як правило, добре сприймаються батьками, оскільки вони вносять розрядку в сімейні конфлікти та відволікають своїми жартами батьків від алкогольних проблем, та ровесниками, оскільки вносять веселість у групу, але негативно сприймаються вчителями та працівниками правоохоронних органів [8]. Вихователі розглядають їх як безвідповідальних, неорганізованих, несерйозних, оскільки такі підлітки, здебільшого, не здатні до порівняно тривалих вольових зусиль напруженої праці та навчання.

Причини подолання у розвитку особистості підлітків визначаються соціальною ситуацією розвитку підлітків в алкогольно узалежненій сім'ї. Відсутність чіткої регламентації поведінки підлітка в такій сім'ї, як відсутність належної організації життя всієї сім'ї взагалі, розмитість меж

допущеного для дитини, яку сприймають то як клоуна, то як таку, що "ще не доросла до серйозності", то як улюбленця сім'ї. Альтернативне виховання є тим чинником, що закріплює імпулсивність та гальмує організованість поведінки підлітка [8; 9]. Не маючи в сім'ї прикладу адекватної поведінки в ситуаціях ускладненого задоволення потреб (батьки практично не вирішують реальних проблем, окрім алкогольних), підлітки не мають змоги навчитися перекладати труднощі та віднаходити продуктивний вихід із ситуації, пов'язаних із життєвими труднощами. Тому такий підліток відає перевагу не переборенню труднощів, а несприйманню їх, психологічному відступу від них за допомогою жартів.

Спеціальні дослідження показують, що за зовнішньою безтурботністю таких дітей приховується переживання значної інтенсивності. Адже роль жартівника підліток грає для того, щоб ніхто не запідозрив утаємничених деталей ситуації, що склалася в його сім'ї, та залежної і співзалежної поведінки батьків. Звичка уникати необхідності вирішувати життєві проблеми, приховувати свої переживання (діючи як артист на сцені) з роками закріплюється, перетворюється в певні риси характеру та поширюється на всі сфери життєдіяльності особистості.

Аналіз результатів дослідження дозволяє стверджувати, що підліток, який реагує на соціальну ситуацію розвитку в алкогольно узалежненій сім'ї жартами, може вирости людиною зі складним характером. Йому, як і навчованому підлітку, загрожує соціальна дезадаптація. Імпулсивність, безвідповідальність, відсутність навичок подолання труднощів є передумовою розвитку "перманентної" фрустрації. Негативні емоційні стани, що виникають внаслідок цього, поглиблюються тим, що підліток не в змозі відшукати продуктивні виходи з психотравмуючих ситуацій. Тому, на думку психологів-дослідників, щоб запобігти подальшому психологічному дискомфорту, така особистість все частіше й частіше звертається до засвоєного в дитинстві засобу (алкоголю, паління, наркотиків та до масової культури). Підлітки цієї категорії порівняно легко входять в асоціальні угруповання, в яких їх люблять за дотепність та жарти [8; 9].

Четвертим типом особистості підлітків, що виростають в алкогольно узалежненій сім'ї, є діти, поведінка яких "занадто тиха". До цього угруповання належать діти, які порівняно важко переживають ситуацію у своїй узалежненій сім'ї: вони ніби не мають сил ні на протест, ні на психологічний захист за допомогою жартів та клоунади, ім складно долати емоціональні перевантаження, що супроводжують рішення алкогольних проблем сім'ї. Порівняно часто ці підлітки здійснюють "утечу в ірреальний світ, живуть у своїх фантазіях, мріях, іграх, сюжети яких сприймають як реальне життя". Н.Ю.Максимова наголошує, що подібна реакція характерна для підлітків зі слабким типом нервової системи, тобто для так названих меланхоліків. Серед "тихих підлітків" переважають дівчатка [8; 9].

ного "тихого" підлітка може виникнути комплекс неповноцінності, невпевненості в тому, що він гірший за інших [8; 9; 10]. Своє життя він бачить як поступки іншим, допомога ближнім, пожертвування та служіння бундівству ради когось або чогось [8; 10]. Але, у той же час, незважаючи на відсутність "тихих підлітків" тенденцію до самоусунення, ізоляваності, утечі в ірреальний світ, вони караються від самотності. Такий підліток постійно прагне знайти "душевно споріднену" людину, якій би зміг сподіватися та отримувати від неї підтримку, розраду, захист. На пізніших етапах розвитку особистості (у вік молодості та пізніше) в них буде все менше можливостей уникати життєвих труднощів. А значні труднощі намагаються і значних засобів, щоб уникнути їх. Звичайні засоби (мрії, фантазії, ігри, масова культура) вже не спроможні це здійснити. Спостереження показують, що в таких випадках описані особистості все частіше використовують більш сильні засоби: алкогольні напої, наркотичні засоби тощо. У дослідженнях Н.Ю.Максимової та В.Д.Москаленко показано, що подібний розвиток особистості може спричинити, в особливо тяжких випадках, суїциди [8; 13].

Аналіз психологічної літератури дозволив нам виявити певний тип розвитку підлітка в алкогольній сім'ї. Цей тип не відповідає звичним нашим уявленням про дітей алкоголіків. Адаже з огляду на здоровий глузд у сім'ї алкоголіків можуть бути лише діти з певними вадами, які визначають асоціальність або дезадаптивність чи деструктивність поведінки підлітків. Але іноді ці вади виліваються в соціально цінну поведінку підлітка. Звичайно, досить рідко, але і в сім'ї алкоголіків може вирости відповідальна дитина. Отже, у таких сім'ях також може зростати зовні серйозний, дисциплінований, акуратний та підтягнутий, закоханий у спорт підліток. Тобто може проглядатися належним чином вихована дитина. Як зауважує Н.Ю.Максимова, такі діти добре навчаються, належним чином виконують приписи поведінки, доручення вчителів тощо. Удома вони беруть участь у веденні домашнього господарства: прибирають квартиру, купують у крамницях продукти тощо. Свої обов'язки намагаються виконувати ретельно. Дослідники доводять, що психологічною причиною такої поведінки є потреба, яка зумовлює і інші типи поведінки дітей в алкогольній сім'ї, – потреба в любові та увазі з боку батьків, бажання впорядкувати життя в сім'ї. Такі діти намагаються робити все, щоб завоювати прихильність батьків, підтримати належне функціонування сім'ї тощо. Багато енергії діти цієї категорії витрачають на приховування адекватної поведінки батька.

Намагаючись приховати дезорганізацію сімейного життя, підліток ніби "губить" своє дитинство, оскільки має відмовитись від розваг та безтурботності й "рано стати дорослим" (Н.Ю.Максимова). Намагаючись послужити любов батьків, такий підліток гальмує власні потреби та

Мрійливим та порівняно слабким дітям значно легше, на нашу думку, жити у вигаданому, ідеалізованому світі, ніж у реальній ситуації, що створюють співзалежні батьки. У ряді досліджень показано, що фантазування, відліт від реальності починається зі зрозумілого бажання "Яким прекрасним могло б бути життя, якби батько кинув пити...". Підліток сподівається на поліпшення ситуації в сім'ї якщо не сьогодні, то в близькому майбутньому, і тому відлітає від реальності в це майбутнє. Там він почуває себе ліпше, ніж у реальному житті, і здійснює це все частіше й частіше. З часом такий відліт перетворюється в мрійливість як рису характеру особистості. Поступово сюжети мрій стають багатшими. Підліток уже не лише переноситься в той час, коли життя в сім'ї налагодиться, а й "починає бачити" себе дорослим. Звичайно, дорослим не звичайним, а якоюсь знаменитістю [8; 9].

Втеча в мрії з реальної ситуації знаходить своє відзеркалення і в поведінкових вивах. "Тихий" підліток намагається "загубитися", уникнути уваги батьків та вчителів. Порівняно рідко він бере участь у сімейних конфліктах. Як правило, лише тоді, коли конфлікт переростає в бійку, може загрожувати життю одного з батьків. Рідко такі підлітки намагаються розрядити внутрішньосімейну атмосферу з допомогою жартів, об'єднати батьків навколо проблеми їх виховання. Навпаки, "тихий" підліток постійно намагається випасти з поля уваги батьків, знайти місце, в якому йому не заважали б бути наодинці зі своїми мріями [8; 9].

Подібним чином "тихий" підліток поводить себе і в школі. Він намагається не заважати вчителям проводити уроки та виховні заходи, бути непоміченим. Учителі здебільшого вважають цих підлітків неуважними, неорганізованими, але ставляться до них позитивно, оскільки вони не викликають труднощів у роботі.

Дослідники помічають, що таким підліткам складно здійснити вольові зусилля, пов'язані з подоланням труднощів у засвоєнні нового навчального матеріалу. Необхідність здійснення вольових зусиль викликає в "тихих" підлітків психологічний дискомфорт [8; 9]. Незважаючи на нездатність до самоорганізації поведінки та постійне прагнення до втечі у фантазії та мрії, підлітки порівняно добре навчаються. Це пояснюється тим, що вони, як правило, бояться осуду та інших санкцій із боку вчителів [8; 10; 11] та не бажують спричинити з'яву додаткових проблем перед батьками. Саме такі мотиви (мотиви уникнення осуду та покарань, але не мотивація чогось досягти у житті) побуджують їх навчатися на рівні, за який не осуджують та не карають [8]. Досягти більш високих результатів вони не прагнуть не лише тому, що це супроводжується додатковими труднощами, але і внаслідок невисокої самооцінки, відсутності в них амбіційності. Почуття вини та сорому за поведінку батька та усвідомлення свого безсилля щодо зміни ситуації в сім'ї спричинює неприйняття "образу-Я" [8; 10; 11]. У

комплекс меншовартості заважають їм налагоджувати довірчі стосунки з людьми.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, зауважимо, що навіть зовні належна поведінка дітей з алкогольно уязвлених сімей не є в дійсності психологічно оптимальною, оскільки в дорослому житті така поведінка спричиняє розвиток комплексу меншовартості та інших, пов'язаних із цим комплексом рис поведінки, оскільки вони не вміють налагоджувати довірчі стосунки в спілкуванні, мають невротичні розлади, депресії, соматичні хвороби, викликані затяжними емоційними переживаннями тощо.

За характером походження відхилення в розвитку підлітків цього типу умовлені деформацією самоствердження як компонента структури самоцінності підлітка, що стимулює діяльність ілюзорно-компенсаторного місту (основи формування квазіпотреб, квазіінтересів тощо). Соціальна дезадаптація підлітків деформує мотиваційну сферу, що змушує до пошуку діяльності ілюзорно-компенсаторного спрямування, утєчі від активного життя. Потреба в самовизначенні може реалізуватися у вживанні наркотиків. У такому разі маємо самоствердження в деформованому вигляді, оскільки самоствердження тут є спробою уникнути вирішення реальних проблем.

1. Максимова Н.Ю. Схильність до алкоголізму й наркоманії та методи її виявлення в підлітків // Психологія: республіканський науково-методичний збірник. – К.: Освіта, 1993. – Вип.41. – С.18–24.

2. Максимова Н.Ю. Типологія соціально дезадаптованого поведінки неосвічених дітей // Психологія: республіканський науково-методичний збірник. – К.: Освіта, 1993. – Вип.41. – С.18–24.

3. Максимова Н.Ю., Вовчик-Блакитна О.О. Вживання психотропних речовин як наслідок відхилень у становленні особистості // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: Тези доповідей та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Луцьк, 1994. – С.53–54.

4. Максимова Н.Ю., Дулленко П.Ю., Мілюгіна К.Л. Підліткова наркоманія, токсикоманія і алкоголізм // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. – К.: Український НДІ проблем молоді, 1995. – Вип.4. – С.95–104.

5. Максимова Н.Ю., Дулленко П.Ю., Мілюгіна К.Л. та ін. Профілактика проявів вживання алкоголю та наркотиків серед підлітків // Константин. – 1996. – №1(4). – С.90–99.

6. Максимова Н.Ю., Червинская В.Б. Психологические методы в разыскной работе. – К.: РИО МВД Украины, 1995. – 212 с.

7. Максимова Н.Ю., Мілюгіна К.Л., Піскун В.М. Основи дитячої патопсихології. – К.: Перун, 1996. – 463 с.

інтереси, робить усе від нього залежне, щоб задовольнити вимоги дорослих. Отже, жертвування своїми інтересами заради батьків та прагнення заслужити їх похвалу – основна характеристика таких дітей.

Зовні, для оточення, подібний розвиток видається нормальним, адже підлітки не порушують суспільно прийнятні норми поведінки. Але, за В.Д.Москаленко, внутрішній розвиток таких підлітків усе ж не повноцінним.

З часом, однак, відповідальний підліток переконається в тому, що його зусилля марні, тобто батько продовжує зловживати спиртними напоями поведінка матері співзалежна, його “правильна” поведінка не знаходить належної оцінки, не сприяє з'яві любові батьків тощо. У такій ситуації підлітка заявляється думка, що він неспроможний поводити себе належним чином, підліток не батьків звинувачує в ситуації, що склалася, а себе. На цій основі в нього актуалізується почуття вини за свою неспроможність [13]. Підліток хворобливо переживає адиктивність поведінки батьків, уважаючи, що відсутність позитивних змін, неналагодженість життя в сім'ї – це його невдача.

Звідси можливий розвиток комплексу неповноцінності [8; 13]. Заниженою самооцінкою [7; 8; 9; 13] та несприйняттю образу “Я” [8; 14; 15]. Поступово виникає почуття вини, ображеності, що можуть переходити у свою протилежність – гнів, агресивність [16]. Отже, здавалось би, і в алкогольній залежній сім'ї можливе формування таких позитивних рис громадянина, як відповідальність. Однак закріплення описаної поведінки підлітка може спричинити, на думку дослідників, певні недоліки у формуванні особистості, які, з необхідністю, виявляються в майбутньому дорослому житті [7; 8; 10; 11; 13]. Досягнувши дорослого віку, така особистість збереже занижену самооцінку, буде продовжувати вважати себе недолугою людиною, яка обов'язково має жертвувати своїми інтересами заради інтересів інших людей. Звикнувши в підлітковому віці брати на себе обов'язки інших людей, іноді непосильні для себе, така особистість у дорослому віці дозволить іншим перекладати на неї свою відповідальність. Отже, особистість, яка виховується в уязвлених сім'ї, є заниженою самооцінкою [7]. Окрім того, у такої особистості є постійно актуалізованим страх неспіху, хворобливе реагування на невдачі. Вона намагається все передбачити та проконтролювати, страхуючи себе від життєвих неспіхів. Отже, у відповідальній дитині з алкогольною уязвленим сім'ї виникають усі передумови для розвитку комплексу меншовартості. Навіть якщо в їх майбутньому дорослому житті все складається гаразд, вони залишаються тривожними, постійно очікують поразок, нездатні стати суб'єктами діяльності. Тобто стереотипи, засвоєні в дитячі роки, виявляють себе в зрілому віці. Емоційна скупість, нестабільність,

8. Максимова Н.Ю. Психологічна профілактика вживання підлітками алкоголю та наркотиків. – К.: ВПОРЛ, 1997. – 208 с.
9. Максимова Н.Ю. Психологічний аспект профілактики алкоголізму і наркоманії підлітків. – К.: Інститут системних досліджень Міністерства освіти України, 1995. – 202 с.
10. Максимова Н.Ю. Психологічне забезпечення ресоціалізації особистості неповнолітніх // Педагогіка і психологія: Вісник АПН України. – 1994. №2(3). – С.3.
11. Максимова Н.Ю. Психологічні аспекти перевиховання соціально дезадаптованих дітей // Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. – К.: Академпрес, 1994. – С.52–60.
12. Менегетти А. Онтопсихологіческая педагогика. – Пермь: Изд-во «Хортон Лимитед», 1993. – 70 с.
13. Москаленко В.Д. Взрослые дети алкоголиков // Семья и школа. – 1991. – №10. – С.26–28.
14. Рубинштейн С.Л. Экспериментальные методики патопсихологии. – М.: Медицина, 1970. – 197 с.
15. Рудестам К. Групповая психотерапия. – С.-Пб.: ПитерКОМ, 1998. – 384 с.
16. Сатир В. Как строить себя и свою семью / Пер.с англ. – М.: Педагогика Пресс, 1992. – 192 с.

В статті розглядаються і аналізуються основні типи реакцій неповнолітніх на алкогольну залежність батьків. Підкреслюється, що дослідження типів в розвитку особистості дитини алкогольною залежністю батьків є важливим етапом побудови цілісної системи їх ресоціалізації.